

GJURO SZABO: O STAROM MISNOM RUHU U NAŠIM CRKVAMA

Od svih gotovo spomenika crkvene umjetnosti najviše su stradale crkvene haljine za bogoslužje.* Istina, velik je broj još ipak sačuvan, ali to se mora poglavito pripisati vanredno dobrom starom materijalu, naročito svili. Ta imademo u Evropi znatan broj haljina svake vrste, koji su nađeni slučajnim otkrivanjem grobova, a danas su gotovo u jednakom stanju, u kojem su bile, kad su pred stotine godina u grob položene; preživjele su sav proces propadanja. Najviše je uništeno jamačno pod opravdanim zakonima rituala, koji nalaže, da se neupotrebljivi komadi u određeni dan godine — čini mi se, da je to veliki četvrtak — moraju spaliti, da ne dođu u profane ruke. A to se radilo i radi se i danas, pa ne bi bilo prigovora, kad bi uvijek oni, koji odlučuju o spaljivanju poznali vrijednost tih za upotrebu bezvrijednih predmeta. Ipak su naše velike katedrale sačuvale u svojim riznicama mnogi lijep i zanimljiv komad, pa i zagrebačka katedrala ima sijaset prekrasnog odijela, na žalost većinom iz kasnijega doba, dok iz starijeg vremena potječu tek dva vanredna dokumenta: u kazulu pretvoren plašt sv. Ladislava od arapsko-talijanskog tkiva i dio uresa s humerala biskupa Kažotića (štano je bio izložen na historijskoj izložbi u Zagrebu g. 1925.) Za nas su osobito vrijedne haljine, što ih je dao biskup Petar Petretić, koji je navodno i sam znao vezti, pa je osnovao vezilačku školu i tu dao izvoditi svoje vanredne pluvijale. Nu po našim je drugim crkvama vanredno siromaštvo starih odijela, a što još ima boljega, sve je gotovo djelo XVIII. stoljeća ili je u tom stoljeću predjelano. A ono, što je stvorilo XIX. stoljeće, ne samo u nas, to sve može ići mirno u vatru, naročito ono, što je donio drugi dio tog neumjetničkog stoljeća.

U drugih naroda ima obilje grobnih spomenika i biskupa i kanonika i župnika u ornatu, i ti spomenici jasno pokazuju i razvoj svećeničkog odijela. U nas se nije gotovo ništa sačuvalo. Iz naše su katedrale počeli već u XVIII. stoljeću izbacivati sve stare epitafe, a gospoda Schmidt i Bollé završili su taj vandalski posao na svoj temeljiti način. Tako je tek nekoliko epitafa sačuvano u arheološkom muzeju u Zagrebu, ali tu nema više likova. Od najljepšeg epitafa biskupa Luke Baratina († 1510.) sačuvala se samo glava, pa ju je prof. Jos. Brunšmid identifikovao, a kasnije mu je pronađeni napis potvrdio njegovu zamisao. Nu na tom se fragmentu ne vidi ništa do glave s mitrom, te

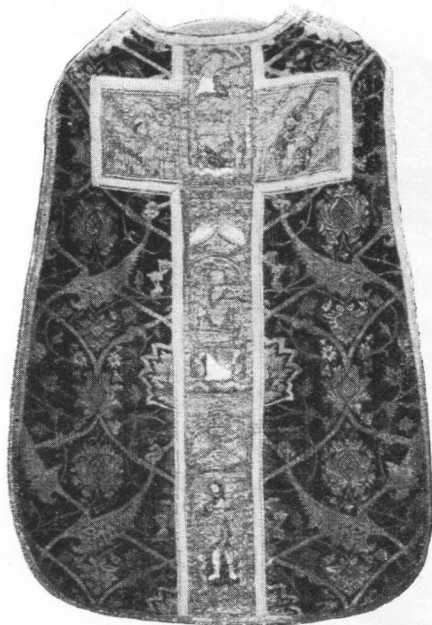
* O misnom ruhu najbolje govori: I. Braun S. I.: Die liturgische Gewandung im Occident und Orient, Freiburg i. B. 1907. Nešto je starije: Dr. G. Jacob: Die Kunst im Dienst der Kirche. Landshut, 1901. Reimers: Handbuch der Denkmalpflege, Hannover, s. a.

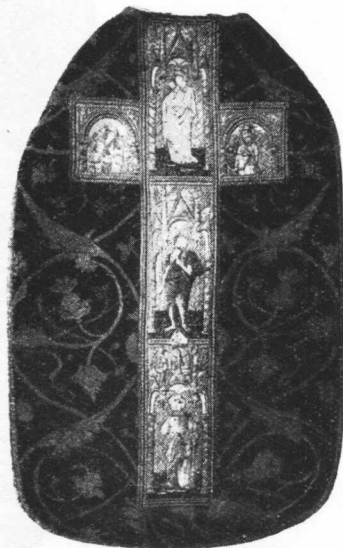
1. Nadgrobna ploča Matije, župnika u Kranesinopolju (Granešina).
Iz godine 1472.

nešto odore — pluvijala, — pa komad biskupskoga štapa, koji je jednak originalu, sačuvanom u katedralnoj riznici. Drugi fragmentarno sačuvani epitaf biskupa djakovačkoga Ivana de Zelo (spom. od 1387.—1407.) koji se također nalazi u zagrebačkom arheološkom muzeju, pokazuje samo donje tijelo, odjeveno albom i plaštem. Za nas je najznačajniji epitaf Matije, župnika u Kranesinopolju (Granešini) iz god. 1472., koji se našao kod obnove župne crkve sv. Marka u Zagrebu, gdje je taj župnik jamačno preminuo. Na tom je epitafu prikazan pokojnik u potpunom ornatu u kazuli, štono je bila »u modi«, sa albom, koja je na donjem rubu urešena, i biretom onoga doba. Ja mislim, da je to jedini primjer takvooga epitafa u nas, jedino svjedočanstvo, da se i kod nas svećenstvo nosilo onako, kako je to bilo u zapadnoj Evropi. Jer svi propisi do danas nisu uspjeli, da posvuda uvedu sasvim jednake oblike; posvuda su se nalazile, a i danas se nalaze, makar i male diferencije i osobitosti.

Pregledavajući u kratko povijest svećeničkih haljina vidimo, kako se one razvijaju iz odijela kasnorimskoga, pa, kako se ovo gubi, ono se zadržaje kao neko sakralno odijelo, baš kao što se zbilo i s jezikom. Sasvim je protivno duhu religije tražiti u službi današnji govor, koji nema one posvete prošlosti, pa je bilo skroz logički, da se kod naroda, koji su dobili pravo služiti se svojim jezikom, uvele starinske forme jezika u obrede. Tako su i stola i dalmatika i tunica i paenula (casula) i sve drugo dijelovi zastarjelog građanskog odijela, pa, sve da je sigurno, da se barem u nečem diferenciralo od tog odijela, ipak do VI. stoljeća p. Is. nije ta razlika baš osobito izbijala. Tek freska u Hagiji Sofiji u

2. Kazula XV. stoljeća u župnoj crkvi u Glogovnici. (A za uporedbu:)

3. Kazula vesprinskog biskupa Alberta Vethesi-ja (1451.—1486.) XV. stoljeća talijanske provenijencije.

Carigradu pokazuju takove forme, koje upućuju, da pred nama stoje svećenici u svojim crkvenim odorama. Od VI.—VIII. stoljeća već su crkvene nošnje fiksirane, pa su se forme održale u biti sve do XVI., dapače i do XVII. stoljeća. Tako je jamačno bilo i u nas.

Kasnije su forme — do današnjeg dana, usprkos sviju nastojanja za promjenom — veoma različite od starijih, a pogotovo se stvorila razlika po tom, što je nestalo lakih i mekih tkanina, a upotrebljavaju se teške, papirom, da šipkama i drugim materijalom ukorene odjeće. Za bijele odjevne dijelove upotrebljavala se ponajfinija svila, a uz nju tkivo od lana i konoplje; vuna je i sve vuneno zabranjeno. Tek za sirotnije se crkve tkivo od svile i vune moglo nekako trpjeti.

U prvo doba donose bogato tkivo od svile orijentalni narodi, a Mlečani ga svijetom raznose. To su teška tkiva sa utkanim geometrijskim ornamentima i stilizovanim životinjama, ponajčešće lavovima i orlovima. Od XII.—XIV. stoljeća preuzimlju izradbu tkanina talijanske tvornice, pa tkiva postaju lažanija, ornamenta manje ukočeni, boje raznolikije. Od XIV. do XVI. stoljeća nestaje tih tkiva, nestaje onih orijentalnih životinjskih stilizacija, pa dolaze gotički oblici, ponajviše na temelju bilinskom izvedeni u uporabu. Sad dolaze teški damasti i baršuni. S renesansom nestaje svih tih ornamenata, nestaje dapače i onog uzorka od mogranja (Granatapfelmuster). U kasnije se doba uzima svako moguće tkivo, dapače ono isto, što je služilo za prevlaku pokućstva.

Vrlo se rano javljaju vezena odijela, dapače su gotovo do današnjeg doba žene iz kraljevskih domova ostavile trag svog djelovanja u takvim radovima. Takovih vezanih paramenata nalazimo po svim riz-

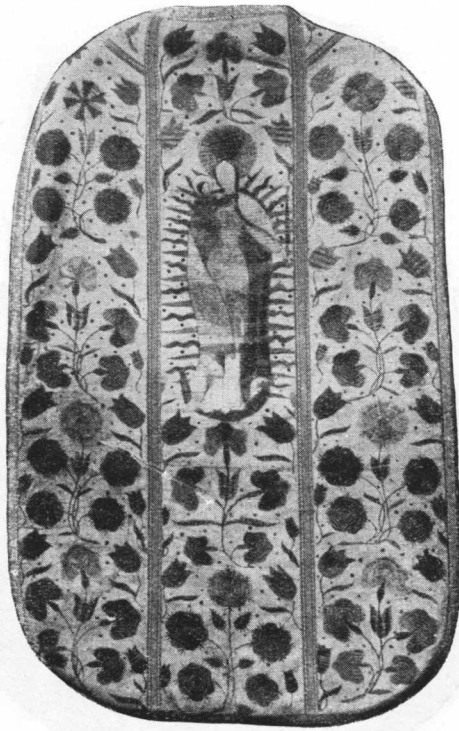

4. Kazula u župnoj crkvi u Glogovnici u Hrvatskoj sa vezivom XV.—XVI. stoljeća.

nicama i muzejima, a među najznatnije spada svečano ruho njemačkog carstva, koje je izvedeno valjada u Siciliji.

Što se tiče najvažnijih dijelova odijela, to se alba najmanje izmijenila. To je duga platnena košulja sa 4 (ili 5) prišivenih uresa, od kojih su dva na donjem rubu sprijeda, kako se vidi i na epitafu granešinskog župnika (Sl. 1.). *Humeralae* (*amictus*) ostao je nepromijenjen; bogato urešenih, kao što se nalaze primjerice u praškoj riznici, nema kod nas. *Stola* (do VIII. i IX.) stoljeća: *orarium*) možda je u biti tek ostatak ukrasa rimskog odijela, vjerovatnije je služila praktičnim svrhama: isprva samo djakonima kao neki komad platna za otiranje lica i ruku kod službe. Nu već od VII. stoljeća dobiva lik simboličko znamenovanje, pa se urešava sve bogatije i postaje oznakom svećenika u službi. Tako je i *manipula* — nekada su je upotrebljavali tek poddjakoni — postala od praktičkog *sudariuma* dio liturgičkog odijela svećenika. Bojom i tkivom obje se prislanjaju uz kazulu, te su u biti zadržale svoj oblik i danas.

Pluvijal je podrijetlom široki plašt s kukuljicom, koji se nosio kod crkvenih funkcija vani kao zaštita protiv nevremena. Ali od XI. stoljeća postaje *pluvijal* dio svečanoga crkvenog odijela, te se upotrebljava kod svećanih funkcija, naročito onda, kada se kadionica upotrebljava. Kasnije otpada kukuljica, pa ostaje tek štiti na leđima kao ures. Shvatljivo je, da se je to odijelo zarana vrlo bogato urešavalo. *Pluvijali* biskupa Petra Petretića u zagrebačkoj riznici (1648.—1667.) nedostižni su primjeri, a ima još nekoliko boljih komada po našim većim crkvama. *Dalmatika*, odijelo đakona (razvila se od tunike

5. Kazula XVIII. stoljeća u župnoj crkvi u Glogovnici
t. zv. mađarska kazula.

dalmatske) podao je papa Silvestar rimskim đakonima kao svečano ruho, kasnije dobiše to odijelo i drugi. S početka bila je znatno dulja, sa širokim rukavima, a kasnije se znatno skratila, da, i rukavi postadoše kratki i razrezani. To se je ruho uporedo s drugim misnim ruhom mijenjalo, bivalo je sve bogatije: sjajne kazule biskupa Mikulića (1668.—1694.) izložene 1925. na kulturno-historijskoj izložbi u Zagrebu, upoznale su i širu publiku s tim divot radovima.

Najviše se pak promijenila k a z u l a (do g. 1100. zvala se ponajčešće planeta), ruho, koje je od VIII. stoljeća isključivo svećeniku dano za službu. Sprva bila je to haljina zvonolika s otvorom za glavu, pa se natakla preko cijelog tijela. Etimologijom znači kućicu (casula). Kod službe ju je svećenik morao izvlačiti ruke svu tkaninu rukama podržavati. U glavnom je taj oblik ostao do XVI. stoljeća i taj je oblik prikazan i na epitafu granešinskog župnika. I sprijeda i straga bio je oko vrata širok rub, a isto je takav sezao do donjeg ruba, tako da je nastao lik križa. U XI. stoljeću dobiva križ na leđima rašljast oblik, pa se taj sačuvao do XV. stoljeća. Pomalo mijenja kazula sasvim svoj oblik, otvara se sa strane, te pomalo nastaje sadašnji oblik kazule, načinjene iz oporog materijala, postaje ukočena bez mogućnosti nabora i već od XV., a pogotovo od kraja XVI. stoljeća nestaje je sa spomenika, gdje se nadomješta impozantnijim pluvijalom. Da, u XVIII. stoljeću prave se brojne kazule i od tištane kože, sve dok to nije crkva zabranila, a ima čak i kazula od slame. Na

6. Kazula iz XVIII. stoljeća u župnoj crkvi u Zajezdi.
Dar prepošta S. Putza.

stare se liturgijske propise nitko ne osvrće, ni što se tiče tkanine — uzima se sve moguće tkivo — ni što se tiče boje. Iz pojedinih se centara izvoze na tucete kazula po svoj Evropi, ponajviše iz Italije i Njemačke.

Sve je to jamačno tako i u nas bivalo, tek se nije mnogo tog sačuvalo. Iz vremena prije početka XV. stoljeća teško da u nas ima i jedne kazule, niti u riznici katedrale. Najviše se sačuvalo u nas kazula iz XVIII. stoljeća: u svim se stranama nalaze, u svim varijantama, u svim mogućim krojevima tadašnje mode. Naročito ih se mnogo naziva darom Marije Terezije, pa ako sve i nisu baš njen dar, svakako potječu iz njenog doba. Tu ima vrlo lijepih komada, a nekoliko ih je po našim crkvama, što su ih podarili naši velikaši i velikašice, pa neki naši kanonici, koji nisu zaboravili postavljanje svojih grbova na njima. Kako je u XIX. stoljeću sva umjetnost, a napose crkvena užasno smalaksala, a fabrike preuzele liferaciju nije začudno, da su svi ti paramenti XIX. stoljeća, sve kad su i skupocjeni, posve bez umjetničke vrijednosti. Za ilustraciju svega tu iznesenog donosim nekoliko ilustracija.

Najzanimljivije sam kazule našao u župnoj crkvi u Glogovnici kod Križevaca. Tamo je i sada stara gotička crkva, koja u lađi ima po srijedi tri očevitno od prijašnje crkve preostala romanska pilova. To je bio drevni posjed i opatija templara, a kasnije ivanovaca, dok nije ko-

7. Kazula iz XVIII. stoljeća u župnoj crkvi u Stražemanu u nekadašnjoj požeškoj županiji.

načno došla u ruke isusovaca, da poslije njihova odlaska postane župnom crkvom sa svjetovnim svećenikom. Tri su njene kazule vrlo zanimljive. Prva se pokazuje svojim teškim brokatom sa karakteristično talijanskim ornamentima, sa bogatim vezivom križa, koji je uzdužno u tri polja razdijeljen, a po jedno polje ima sa svake strane; očito je produkt Italije. U tim uzdužnim poljima izvezena su tri svetačka lika, postavljena među dva skupa sa lukom, koji potsjeća na arhitekturu sjeverne Italije. Takove su se kazule dobavljale kroz barem dva stoljeća; našu mećem pod kraj XV. stoljeća. Vrlo je srodan komad kazula vesprimskog biskupa Alberta Vethesi-ja (1451.—1486.) (Czobor-Szalai: Die hist. Denkmäler Ungarns str. 324. E. v. Radisics: Kirchengewänder im XV—XVIII. Jh). Mislím, da je i ta vesprimska talijanski import, na koji je kasnije privezan biskupski grb, dok će naša glogovnička kazula biti možda iste provenijencije, ali za decenije mlađa. I formom i izradbom i vezivom ona je primjer jednoga dugotrajnoga tipa kazula.

Druga je kazula drugi tip. Kao ures izvezen je križ, a u njem raspeti Krist, pod njim dvije do tri figure, redovno obje Marije i Ivan. Vjerovatno je to kazula njemačkog podrijetla ili pod njemačkim utjecajem izvezena. Te kazule spadaju u vrijeme XIV.—XVI. stoljeća a kod naše je očuvano samo staro vezivo i možda starija forma, dok je tkivo kazule iz početka XIX. stoljeća. I ovakvih ima u susjednoj Ugarskoj dosta, ali mislim, da su i ondje importirane ili negdje u sjevernoj Ugarskoj izvedene.

Treća je glogovnička kazula t. zv. magjarska, kod nas još dosta česta; našao sam je i u malim župnim crkvama, a spada u početak XVIII. sto-

8. Kazula iz XVIII. stoljeća u samostanskoj crkvi na Trsatu.
Crni brokat bogato srebrom izvezen.

ljeća, ako ne i nešto ranije, pa ostaje u upotrebi do kraja XVIII. stoljeća, kod nas daleko dulje. Zlatnim je portama razdijeljena u troje, sve je urešeno stilizovanim cvijećem, a u sredini je traciama okružena figura Patronae Hungariae sa djetetom, koja stoji na polumjesecu.

U XVIII. stoljeću stvaraju se bezbrojne kazule, koje se sasvim prilagođuju vremenu, a opet nema dvije jednake. Možda u početak tog vremena spada neobična kazula u *D e s i n i ć u*, gdje je srednji dio od srneće kože, bogato izvezen, dok su pokrajni dijelovi od brokata. Osobito su značajne za način XVIII. stoljeća kazule biskupa beogr. i smederev., vel. prepošta zagrebačkog kaptola, Stjepana Putza, koji je i u zagrebačkoj crkvi toliko toga ostavio. Te su kazule (3 kom.) danas u župnoj crkvi u *V r b o v c u*, pa naročito bogato vezena u *Z a j e z d i* u Hrvatskom Zagorju, iz druge polovice XVIII. stoljeća, a nešto je kasnija kazula u *S t r a ž e m a n u*, izvezena velikim cvjetnim ornamentima, dok se ona s

9. Kazula iz kraja XIX. stoljeća u župnoj crkvi u Maču
(Hrvatsko Zagorje).

Trsata odlikuje ne samo bogatstvom već i dobrom kompozicijom veziva.

Za komparaciju dodajem još kazulu iz kraja XIX. stoljeća iz župne crkve u Maču (Hrv. Zagorje). Ako tu kazulu usporedimo s kojomgod od prije spomenutih — koje niti nisu bogzna kakova remekdjela — vidjet ćemo u nesuvisloj, slabašnoj, беспомоћној ornamentaciji, nestašici svake kompozicije i u primitivnosti izvedbe tako golem nazadak, koji kategorički nalaže pomno čuvanje starijih komada. A taj iznešeni primjer još i nije od najgorih!

Résumé. — Dans l'article ci-dessus (Sur les vêtements liturgiques dans les églises villageoises de la Croatie et de la Slavonie) M. Georges Szabo, ancien directeur au Musée d'art, continue la série des articles qu'il a consacrés, dans notre revue, à l'art des églises villageoises, dès l'apparition de notre «Narodna Starina» (v. livre I, p. 33, 244, livre II, p. 217). Il apprend à connaître aux du moyen âge et de l'époque moderne; à l'occasion des manies de restauration au XIXe siècle et des tendances du revivement des vieux styles il s'arrête aux exemples du vandalisme commis à Zagreb sous ce titre. M. Szabo énumère les plus importants échantillons des chasubles, conservés en province, il les classifie d'après leur provenance en italiens, magyars. Il analyse richement les différences des vêtements sacrés du XVIIIe et du XIXe siècles au point de vue artistique.